

**Микола Вегеш,
Володимир Гиря,
Ірина Люба Горват**

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА, РУМУНІЯ І КАРПАТСЬКА УКРАЇНА ПІД ЧАС ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Наприкінці 1930-х років у Центральній Європі виникла гостра міжнародна криза. Нацистська Німеччина і фашистська Італія готувалися до нового поділу світу. Над Європою нависла небезпека виникнення Другої світової війни. Рішення Мюнхенської конференції 29-30 вересня 1938 р. свідчили про близький її початок. Особливо складним було становище Чехословаччини, до складу якої під назвою Підкарпатська Русь входило Закарпаття. З другої половини 1930-х років також відбувався прискорений процес мілітаризації Угорщини. Ця країна, що межувала із Чехословаччиною і Румунією, постійно виношувала агресивні плани щодо них. У цьому плані гортистську Угорщину всіляко підтримувала Польща, яка докладала чимало зусиль для встановлення спільного з нею кордону. А цього можна було досягти лише внаслідок повної окупації Закарпаття угорськими військами.

Незважаючи на складність міжнародної ситуації, Закарпаття (Підкарпатська Русь, а згодом Карпатська Україна), де компактно проживало українське населення, виявилось єдиним регіоном, населення і політична еліта якого вибороло автономні права. Невелика гілка українського народу здобула можливість певною мірою проводити власну внутрішню політику, наслідком якої була спроба формування української державності. Останню законодавчо закріпили рішення Союму Карпатської України 15 березня 1939 р. Закарпатські українці довели, що бажають воз'єднання з великим українським народом. Молода Карпатська Україна постійно відчувала моральну і матеріальну підтримку українців, які проживали в різних країнах світу. Особливо відчутною була фінансова допомога українців США і Канади, цілої низки європейських держав. Українці Східної Галичини масово нелегально переходили польсько-чехословацький кордон, вступаючи до лав Карпатської Січі – майбутніх Збройних сил Карпато-Української держави. Не залишились осторонь і українці Румунії. Що стосується позиції румунського уряду, то він упродовж усіх цих складних міжнародних подій лояльно відносився до Праги. І таке ставлення було оправданим.

Упродовж 1920-1938 років Чехословаччина, Румунія та Югославія входили до військово-політичного союзу більш відомого як Мала Антанта. Ініціатором утворення такого міжнародного об'єднання виступила Франція, яка намагалася зберегти статус-кво в Центральній та Південно-Східній Європі. Саме під егідою Франції були укладені двосторонні угоди між Югославією і Чехословаччиною (14 серпня 1920 р.), Чехословаччиною і Румунією (23 квітня 1921 р.), Югославією і Румунією (7 червня 1921 р.). Формально ці угоди передбачали взаємну допомогу сторін у випадку зазіхання на територіальну

цілісність держав Малої Антанти¹. Крім Франції Малу Антанту підтримували Велика Британія та Радянський Союз, проте ситуація різко змінилася наприкінці 1930-х років. Необхідно погодитись із справедливим твердженням В. Ковалю, що Гітлер «свідомо вів справу до крайнього загострення, не виключаючи війни. Можна сказати більше: він жадав війни, переконаний, що Німеччина має вирішальну, але тимчасову перевагу сил над потенційними противниками... Британія і Франція прагнули уникнути війни через недостатній рівень своєї боєготовності і під майже однотайним тиском громадськості»². Нацистський диктатор інтуїтивно відчував, що Британія і Франція – наймогутніші союзники Чехословаччини – готові пожертвувати частиною її території (Судетська область) заради відвернення, як вони вважали, нової світової війни. Сьогодні їхня політика стосовно задоволення гітлерівських апетитів цілком вірно трактується як «політика потурання агресору».

Чехословацько-румунські відносини зазнали відчутного удару після Мюнхенської конференції, коли, фактично, настав кінець існування Малої Антанти як військово-політичного союзу. На це звернув увагу В. Волков. «Мюнхенська політика, – писав він, – викликала серйозні зміни в міжнародних відносинах на Балканах. Розпад Малої Антанти зробив негативний вплив на Балканський пакт і різко зменшив його значення як регіонального політичного блоку, підірвав його роль у міжнародних справах. Однак окремі Балканські держави були в неоднаковій мірі зачеплені змінами, що відбулися. Найбільше виявились послабленими міжнародні позиції Югославії і Румунії, які в нових, післямюнхенських умовах стали об'єктами неприхованого натиску гітлерівської Німеччини. Посилився німецький вплив на інші Балканські країни»³. Аналогічної точки зору притримувався тодішній представник уряду Карпатської України в Празі В. Шандор: «У період першої республіки Карпатська Україна відігравала поважну стратегічну роль як зв'язок до держав Малої Антанти – Румунії та Югославії. У новій укладі сил вона втратила своє первісне значення»⁴. «Румунія – одинока країна, – відзначав П. Стерчо, – що намагалася дотримуватись своїх договірних зобов'язань супроти ЧСР, як члена Малої Антанти... Румунія була і одинокою країною, що бодай словно інтервенювала в березневі дні проти мадярської агресії в Карпатській Україні, не дивлячись на те, що мадяри забирали Карпатську Україну з ласки Гітлера»⁵. Про прихильне ставлення Румунії до Карпатської України писав головний редактор урядової газети «Нова свобода» В. Гренджа-Донський. У його щоденнику «Щастя і горе Карпатської України» є такий запис: «З румунами живемо дружно. Єдина Румунія підтримувала нас у найважчих часах тим, що продавала нам бензин та

¹ Віднянський С. В. Мала Антанта. *Енциклопедія історії України*: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Т. 9. К.: Наукова думка, 2009. С. 464.

² Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. Т. 4. К.: Генеза, 2002-2003. С. 23-24.

³ Волков В. К. Балканский аспект мюнхенской политики. *Мюнхен – преддверие войны: исторические очерки*. М.: Наука, 1988. С. 163.

⁴ Шандор В. Спомины. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: Гражда, 1996. С. 216.

⁵ Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Львів: За Вільну Україну, 1994. С. 204.

нафту, а особливо кукурудзу для нашого верховинського населення... Проти румунів ми не висказали ні одного злого слова, щоб не зачіпати та не робити собі дальших ворогів. Ставляться вони коректно, нема причини зачіпати сусіда, тим більше в ці гарячі для нас часи»⁶. Обговорювалося питання про відкриття румунського консульства в Хусті⁷.

На шпальтах газети «Нова свобода» постійно з'являлися матеріали про ставлення Румунії до українського питання в Чехословаччині. У статті «Румунія і Підкарпаття», опублікованій 29 жовтня 1938 р., відзначалося: «Румунія підписала договори й ці договори мусить дотримувати, зокрема у відношенні до Чехословаччини. Останніми договорами румунська держава доказала, що вона хоче жити зі всіма сусідами в згоді. Румунія мусить рахуватися з фактами, що спираються на принципи національного самовизначення, тим більше, що цей факт відповідає принципіві Гітлера й Муссоліні»⁸. У тому ж номері була поміщена стаття «Румунія не хоче ангажуватися проти Німеччини». На думку редакції, «пропозиції польського міністра закордонних справ Бека, висловлені ним у Галаці, не викликали в Румунії особливого захоплення з кількох причин: 1) лояльність румунського уряду супроти Чехословаччини; 2) бажання зберегти з нею добрі економічні й політичні взаємини; 3) неприхильність до надмірного побільшення Мадярщини; 4) недовір'я до запевнень Будапешта щодо Трансильванії; 5) неохота ангажуватися до комбінацій, які спрямовані були б проти Німеччини»⁹. «Майже вся румунська преса, – відзначала «Нова свобода», – дуже багато місця присвячує останній поїздки Бека. Щодо проектованого розбору Підкарпаття, то в Румунії панує погляд, що така розв'язка не відповідає духові й постановці Мюнхенської конференції і шкодить інтересам Румунії й Югославії. Румунії потрібний спільний кордон з Чехословаччиною, бо туди веде дуже важлива для неї сполука з Заходом»¹⁰.

Об'єктивність аналізу тогочасної міжнародної ситуації в газеті «Нова свобода» підтверджується архівними документами, які нещодавно опублікував О. Пагіря. Представник МЗС Чехословаччини в Бухаресті повідомляв Прагу про позиції Румунії у справі польсько-угорських вимог щодо встановлення спільного кордону: «Румунський король і уряд найбільшу увагу звертають на збереження сухопутного та залізничного сполучення між Чехословаччиною і Румунією з економічних і військових причин. Це наш спільний інтерес, оскільки завдяки втриманню сполучення з вільним Чорним морем ми підтримуємо свій статус незалежної держави. Румуни мають причини вважати, що Берлін не схильний переривати сухопутне сполучення з Румунією. Поляки дали формальне підтвердження, що вони не вимагатимуть військовим втручанням отримання спільного кордону Польщі й Угорщини. За таких умов вони гадають, що ми можемо бути твердими і непоступливими у справі дороги Кошице – Словенске Нове Место – Чоп – Берегово – Королево-над-Тисою. Пропонують

⁶ Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: щоденник. *Гренджа-Донський Василь. Твори*. Т. VIII. Вашингтон: Видавництво Карпатського Союзу, 1987. С. 146.

⁷ Там само. С. 160.

⁸ Нова свобода (Хуст). 1938. 29 жовтня.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

нам здійснити посилення військових заходів у Східній Словаччині і на Підкарпатській Русі, щоб і вони у разі можливого військового конфлікту могли збройно виступити»¹¹. У ноті посольства ЧСР у Бухаресті підтверджувалося, що «король і Комнен (Ніколае Петреску-Комнен – міністр закордонних справ Румунії з 30 березня до 20 грудня 1938 р. – Авт.) залишаються вірними своїй тезі про територіальне сполучення з ЧСР, бо це дає Румунії єдину можливість озброїтися поза Німеччиною»¹². Чехословацький посол просив Прагу «дати завдання пресі, щоб вона підкреслила непорушну лояльність Румунії»¹³.

11 жовтня 1938 р. сформувався перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив А. Бродій – лідер русофільського напрямку в краї. Міністрами були призначені Е. Бачинський і Ю. Ревай¹⁴. Слідом за ними міністерську посаду обійняв С. Фенцик, а А. Волошин та І. П'єщак стали державними секретарями. До першого автономного уряду ввійшло четверо представників русофільського і двоє – українського напрямку. Автономний уряд А. Бродія провів три засідання (15, 18, 22-23 жовтня 1938 р.). На першому засіданні 15 жовтня 1938 р. були розглянуті і затверджені основні органи управління, які склалися із 9 міністерств, було констатовано, що в жовтні 1938 р. на Підкарпатську Русь завезено із Румунії 170 вагонів кукурудзи. На другому засіданні С. Фенцик прозвітувався про пророблену роботу під час переговорів по встановленню кордону із Словаччиною, а Ю. Ревай зробив доповідь про заборону вивозу державного і приватного майна з території краю. Обговорювалися також питання надання амністії, співробітництва з Німеччиною тощо. У центрі уваги третього засідання була внутрішньополітична ситуація в Закарпатті, зокрема, обговорювалося питання про розумне відреагування на угорський ультиматум щодо південних територій краю¹⁵.

Досить швидко з'ясувалося, що А. Бродій уже тривалий час працював на Угорщину під кличкою «Берталон»¹⁶. Чехословацька контррозвідка уважно слідкувала за діяльністю А. Бродія. Начальник Президії поліцейського управління в Ужгороді Герр ще 4 січня 1933 р. доповідав Президії крайового управління Підкарпатської Русі, що «редактор Бродій має великі зв'язки з закордоном.., він постійно зустрічається з представниками угорських опозиційних сил в Ужгороді»¹⁷. У шифрованій телеграмі міністра закордонних справ Угорщини К. Кані угорському послу в Празі Я. Ветштейну давалися інструкції для А. Бродія: «... попередьте Берталона, щоб він ні в якому разі не піддавався обіцянкам чехів і цілком стояв на попередніх позиціях, тобто на самовизначенні з плебісцитом. Особливо зверніть його увагу на те, що якщо вони не приєднаються до нас, то в такому випадку складуться несприятливі для

¹¹ Пагіря О. Карпатська Україна в документах Другої Чехо-Словацької республіки: У 2 кн. / переклад із чеської Ірина Забіяка; картограф Дмитро Вортман. Книга II. Львів: Україна Модерна; Видавництво Українського Католицького Університету, 2020. С. 111.

¹² Там само. С. 131.

¹³ Там само. С. 133.

¹⁴ Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 1.

¹⁵ Дет. див.: Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2004. С. 214-228.

¹⁶ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993. С. 81.

¹⁷ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 3.

них економічні умови. Якщо ж вони приєднаються до нас, то ці питання можна буде вирішити в дружньому дусі, із врахуванням їх інтересів. Плебісцит за автономію в межах угорської держави – це єдине розумне рішення для русинів... Якщо з яких-небудь причин виникнуть труднощі у відстоюванні цієї позиції, то Берталон при всіх обставинах повинен приїхати в Пешт»¹⁸.

17 жовтня 1938 р. Ю. Ревай попередив міністра закордонних справ ЧСР Ф. Хвалковського про зв'язки А. Бродія з Угорщиною. Внаслідок цього празький уряд заборонив А. Бродію виїзд у Будапешт для переговорів з Угорщиною. Міністр внутрішніх справ ЧСР Я. Черний твердив, що відомості з нарад міністерської ради потрапляють до угорського посольства в Празі¹⁹. Чехословацький уряд звинуватив А. Бродія в порушенні «Закону про охорону республіки» і його заарештували. 26 жовтня 1938 р. бюлетень Пресової Служби Карпатської України повідомляв, що «у Бродія знайшли мапу Карпатської України, на якій він сам розділив половину мадярам, а половину полякам та багато грошей»²⁰. Сьогодні можна впевнено стверджувати, що румунській контррозвідці теж було відомо про шпигунську діяльність А. Бродія. Доказом цього є ноти посольства ЧСР у Бухаресті від 24 і 25 жовтня 1938 р. Чехословацький посол в Румунії доповідав у Прагу: «Румунський посол у Варшаві повідомляє дослівно, що там неодмінно чекають протягом кількох днів, що підкарпатський уряд (А. Бродія – Авт.) підкуплений Угорщиною та Польщею, проголосить повне відокремлення від Чехословаччини. Це буде сигналом до окупації. Посол боїться, що Бек (міністр закордонних справ Польщі – Авт.) бере аж надто активну участь і що, попри запевнення у Галаці, підтримуватиме всі авантюри... Комнен наполегливо просить запровадити воєнний стан і готовий відразу, за потреби, забезпечити постачання борошна чи кукурудзи для заспокоєння населення»²¹. В іншій ноті чехословацький посол передавав у Прагу настійливі прохання румунського уряду: «1. Щоб ми відправили військові сили на Підкарпатську Русь і 2. Щоб ми в усіх столицях дуже чітко висловилися, що хочемо захищати свої інтереси на Підкарпатській Русі зброєю. Він сам зовсім не розуміє, чому, маючи ще неушкоджену армію, ми не проявляємо себе у військовому плані на Підкарпатській Русі. Він переконаний, що Німеччина, яка запевняє його у своїх симпатіях до цієї справи, проголосила би конфлікт локальним, а Угорщина та Польща відступлять. Якщо ми у такий спосіб відстоюватимемо свої інтереси, то він зможе отримати від свого уряду згоду на військову демонстрацію, яка нас підтримала б. Починаю дорікати Румунії, що у справі Підкарпатської Русі він виступає рішучіше, ніж ми. З огляду на це, Комнен від нас настійливо вимагає, щоб ми енергійно

¹⁸ Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 1. Карпатська Україна. Документи і матеріали / Упорядники – О. Д. Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря; редактор Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2009. С. 59.

¹⁹ Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996. С. 155.

²⁰ ДАЗО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 209. Арк. 28.

²¹ Пагіря О. Названа праця. С. 141.

виступили та реалізували обидві його пропозиції. Просить надати йому чітку відповідь»²².

Однак до цього справа не дійшла, 26 жовтня А. Бродій був заарештований. Одразу ж після арешту він оголосив голодування. У тюрмі його відвідав Ю. Брацайко, передав листа, у якому йому пропонувалося прийняти угорське громадянство і виїхати з Чехословаччини, або ж залишитися в ній, але відмовитися від політичної діяльності. А. Бродій відхилив ці пропозиції. 11 лютого 1939 р. він був амністований президентом ЧСР Е. Гахою, який одразу ж прийняв його і запропонував співпрацю. Проте А. Бродій відмовився і поїхав лікуватися в санаторій у Татрах. 5 березня він виїхав до Ужгорода, де мешкала його сім'я²³. Новий уряд Підкарпатської Русі очолив Августин Волошин – представник прочехословацького напрямку, яскравий лідер української політичної еліти в краї.

Преса Румунії постійно поміщала на своїх шпальтах матеріали про Карпатську Україну. Відразу після завершення Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р., внаслідок якого від Закарпаття до Угорщини відійшли південні райони, газета «Тімпул» відзначала: «З румунського становища постановою того арбітражу є спільні кордони Чехословаччини з Румунією. Зокрема, віденське рішення виказало в повному обсязі значення підкарпатського питання для всієї європейської політики. Навколо Підкарпаття сходяться кордони чотирьох держав і перехрещується безліч супротивних інтересів. Тому Румунія мусить слідкувати під тим оглядом за розвитком ситуації з особливою увагою. В інтересах Румунії є, щоб по віденському рішенні існував у тій частині Європи тривалий мир»²⁴.

Румунська газета «Вііторул» переконувала своїх читачів у листопадовому номері за 1938 р., що «ціла Європа може тепер констатувати ціну угорських обіцянок. Угорщина посилає до Карпатської України терористичні банди, щоб обороняли свої неоправдані претензії. Європа може також констатувати й те, що Угорщина в середній Європі є вулканом, який може вибухнути... Населення Карпатської України живе в рамках федеративної держави спільно з чехами і словаками... Карпатська Україна відповідає на ворожість і пролиття крові приятельством»²⁵. О. Попович у статті «Румунія та Карпатська Україна», опублікованій на шпальтах газети «Фронтул», констатував, що «незалежна й категорична позиція румунського уряду до нових ревізіоністських спроб Угорщини, підтриманих Польщею, скерованих рішуче проти української (мається на увазі Чехословацької – Авт.) федеративної республіки справила глибоке враження в українській громадській opinio... Зазначаємо, що з першого ж моменту взаємовідносини між Румунським Королівством і Українською Карпатською Республікою були дуже приязні, бо базувалися на пошані

²² Там само. С. 157.

²³ Федака С. Д. Андрій Бродій (1895-1946). *Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах.* Том 2. Карпатська Україна. Хроніка подій. Персоналії / Упорядник С. Д. Федака. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 164.

²⁴ Timpul. 1938.6 noiem.

²⁵ Viitorul. 1938. 26 noiem.

національної засади та на збереженні спільного кордону»²⁶. Автор відзначав, що такому стану справ, згідно з яким «вдалося уникнути ще більшої несправедливості у відношенні чехо-словацько-української держави, то треба завдячувати великим західним державам, а також лояльній позиції королівських урядів Румунії та Югославії»²⁷. На глибоке переконання О. Поповича, «державне існування Карпатської України є не тільки пошануванням національної засади і категоричною пересторогою зазіханням, але й означає офіційне відновлення дружніх взаємин між румунами та українцями, життєві та загальні інтереси яких можуть бути скоординовані не тільки в підкарпатському секторі»²⁸.

Румунський тижневик «Курентул» помістив 7 січня 1939 р. на цілій сторінці статтю про Карпатську Україну, передруковану з німецького журналу «Геополітика»²⁹. На думку невідомого автора статті, опублікованій в газеті «Моментул», «ціле українське питання творить комплекс», а Карпатська Україна «є першою фазою у планах Німеччини щодо України»³⁰. Висловлювалася теза, що Гітлер «мабуть, заспокоїть створенням другої України з українських земель, зайнятих тепер Польщею (йдеться про Східну Галичину – Авт.)»³¹. Однак до цього справа не дійшла. Високу оцінку національно-визвольній боротьбі закарпатських українців дала редакція газети «Семналул»: «Українській нації зараз уже байдуже чи та, чи інша газета безсторонньо і правдиво висвітлює події в Карпатській Україні, чи кормить своїх читачів відомостями з ворожих до України джерел, бо добре знаємо, що сили великого українського народу, який прокинувся до власного державного життя, ніяка сила уже стримати не може. Адже ж, коли українська проблема стала одним з актуальних питань сучасного міжнародного життя, то напевно не з ласки, а проти волі ворогів»³².

За даними румунського перепису населення, проведеного в 1931 р., у Бессарабії проживало 600 тисяч українців, а на Буковині – 300 тисяч³³. Уряд Карпатської України постійно стежив за становищем в Румунії. На сторінках закарпатської періодики зустрічаємо відомості про те, що «румунська влада... цими днями (8 серпня 1938 р. – Авт.) занялась випрацьованням румунського народностевого статуту. Статут має унормувати життя мадярської, німецької (саської), української й російської національної меншостей. Головні точки статуту є: 1) заборонення винародовлювання; 2) вільне користування матірною мовою в урядах, церквах, у самоуправних установах; 3) національність дитини визначають родичі при запису до метрики; 4) свобода культурних організацій національних меншостей»³⁴.

²⁶ Frontul. 1938. 11 dec.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Curentul. 1939. 7 ian.

³⁰ Momentul. 1939. 19 isn.

³¹ Ibid.

³² Semnalul. 1938. 14 dec.

³³ Нова свобода. 1938. 23 жовтня.

³⁴ Там само.

«Українці в Румунії радіють нашим успіхам» – під такою назвою «Нова свобода» опублікувала листа з румунського міста Бистриця. «Усі українці, – говорилося в ньому, – де б вони не жили, стежили вже давно за подіями в Карпатській Україні. Українці в Румунії тішаться, що бодай наші брати в Карпатській Україні здобули собі повну свободу й можуть жити на своїй землі вільним життям і завести в себе порядки, які найбільше відповідають потребам українського народу»³⁵. Немаловажним фактором у лояльному ставленні румунського уряду до краю була активність української національної меншини. 16 жовтня 1938 р. бухарестське радіо повідомляло, що «українці в Румунії розвивають живу діяльність проти прилучення Підкарпаття до Мадярщини. У цій акції висувається між іншим аргумент, що прилучення Підкарпаття до Мадярщини може скріпити мадярські ревізіоністичні тенденції у відношенні до Семигороду, що його з трьох боків охоплюватиме мадярський кордон. Українська акція стремить до викликання в Румунії настроїв, що були би противні мадярським планам»³⁶. З цього повідомлення стає зрозуміла головна причина лояльного ставлення Румунії до Карпатської України – загроза угорської близькості до румунського кордону.

Румунія відносились до Карпатської України і Чехословаччини лояльно не тільки тому, що намагалась дотримуватися взятих на себе союзницьких зобов'язань. До цього її спонукали також напади угорських терористів на прикордонні румунські населені пункти, як правило українські, та систематична і цілеспрямована діяльність угорських іредентистів. Активну позицію займав «Орден хоробрих», який ще в 1920 р. заснував М. Горті. Із багатьох організацій цього плану найгіршу репутацію мали так звані «вільні загони», які очолював уже згадуваний Геяш³⁷. Основним завданням цих банд було знищення неугорського населення на цій території, а їх програма була викладена в брошурі Дечо Чаба, опублікованій у 1939 р. У ній говорилося, що угорська нація є найяскравішим представником монгольської пануючої раси, яка знає тільки перемогу, і в жилах якої кипить кров Атілли, Арпада і Чінгісхана. «Я не чекаю, – писав Д. Чаба, – коли прийде помста. Не чекаю! Я нищу кожного волоха, який мені з'явиться на дорозі. Кожного знищу! Я не буду зволікати. Запалю вночі села – волоські села. Поріжу шаблею все населення, отрую всі колодці і навіть знищу дітей у колисках, взагалі знищу цих нелюдів! Не буде ні для кого винятку!»³⁸. Один із лідерів партії «схрещених стріл» Мивау ще у 1938 р. наголошував, що «націонал-соціалізм Угорщини має як ціль забезпечити перевагу Угорщини по всій течії Дунаю»³⁹.

Серед терористичних банд особливо небезпечним був загін, який очолював Нодь Мігалі «з підрозділу Унгвар». Він, як і його підопічні, добре володів українською та румунською мовами. Напади угорських терористів тримали в постійному страху місцеве населення. Зафіксовані численні випадки, коли люди

³⁵ Нова свобода. 1938. 27 грудня; Lidove Listy. 1938. 11 decembrie; Narodni Politika. 1939. 7 ianuarie; Venkov. 1939. 19 ianuarie.

³⁶ Нова свобода. 1938. 17 грудня; Curentul. 1938, 24 octombrie; Frontul. 1938, 28 noembrie.

³⁷ Teroarea hortisto-fascista in nord-vestul Transilvaei. Bucuresti, 1985. P. 49-52.

³⁸ Ibid. P. 38.

³⁹ Arhivele Cluj-Napoka M.I. nr.8546, vol.122, P.180.

втікали на територію Румунії, зокрема до міста Тиргу-Муреш. Становище погіршилося ще більше, коли ця територія була окупована Угорщиною. Архівні документи свідчать про постійні репресії проти місцевого населення, у яких активну участь брали терористи. Зафіксовані факти знущання над людьми, які не володіли угорською мовою. У відповідь послідували протести проти фашистського режиму, зокрема у Великому Бичкові⁴⁰. Отже, банди терористів проникали і в населені пункти Мараморошу, де проживало румунське населення. Їх дії нічим не відрізнялися від тих, що й у центральній частині Карпатської України.

Ще в 1921 р. в Будапешті при Міністерстві закордонних справ Угорщини був організований офіційний центр ідерентистської пропаганди на території Чехословаччини, Югославії і Румунії під назвою «Охорона меншин окупованих територій»⁴¹. Посол Франції в Німеччині Р. Кулондр писав 15 грудня 1938 р. міністру закордонних справ Ж. Бонне: «В оточенні Гітлера говорять про таку операцію, яка повторила б у більш широких масштабах операцію в Судетах: проведення в Польщі, Румунії і СРСР пропаганди за надання незалежності Україні... І центром руху стане Закарпаття... Таким чином, Чехословаччина... служить Рейху у вигляді тарана для пролому воріт на Сході»⁴².

Румунію наводнили угорські агенти. Майор жандармерії Мараморошу Георге Раскар повідомляв про це префекта 1 травня 1939 р. Угорська розвідка уважно слідкувала за розвитком політичних подій у Карпатській Україні. Згідно з телетайпним повідомленням Коффи від 14 січня 1939 р., із Карпатської України поступило понад 740 донесень від різних угорських агентів⁴³. Коффа (кличка угорського агента – Авт.) доносив, що «в околиці населеного пункту Гордичо з'явилися 180 українських терористів (галичан – Авт.), а в околиці Косино – 160»⁴⁴. До Будапешта надходили постійні донесення від угорських агентів про проведення мобілізації в збройних силах Чехословаччини. Протягом 13-29 січня 1939 року агент «Коффа» передавав по телетайпу, що «всіх румун, які були в 1936–1937 рр. звільнені в запас, повернули у військові частини. Багато серед них є угорців. Усіх, що одержали повістки, просили з'явитися 15 січня 1939 р. на свої призовні пункти о шостій годині ранку. Місцезнаходження призовних пунктів нам невідомі. Відомо, що більшість із цих призовників сконцентровані в Сату-Марському окрузі»⁴⁵. Агент «Кузьма» доносив, що «два вояки із повною амуніцією пішли на своє місце проживання. На чеській території майже всі дорослі одержали повістки для негайної появи в казармах, де вони раніше проходили військову службу. Через п'ять днів їх повинні перекинути в інші місця розташування»⁴⁶. Нерідко угорським агентам були відомі навіть такі дрібниці, як кількість новобранців, рівень забезпечення

⁴⁰ Ibid. P.181.

⁴¹ ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 124. Арк. 14.

⁴² Цит. за: Вегеш М. М., Горват Л. В. Румунія і Карпатська Україна (1938-1939): короткий історичний нарис. Ужгород, 1999. С. 8.

⁴³ Hadtorteneti Leveltar. Koffa 29, 144/1232, eln.2, vkf. ko.1938.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Hadtorteneti Leveltar. Koffa 29, 144/1232, eln.2, vkf. ko.1938.

⁴⁶ Ibid.

продуктами харчування тощо. Уже названий вище агент доповідав своєму начальству, що у братиславській в'язниці залишилось всього 60 чоловік, яких охороняють воїни 39-го піхотного полку. Усі решта (понад 200 чоловік) звільнені й направлені у військові частини⁴⁷.

Тривала «листівкова війна». «Листівки на російській і українській мовах, – доповідав начальник Вишківської жандармської станції Хустському окружному начальнику, – містять у собі заклики до тутешнього населення до виступів проти громадян чеської національності і до невиплати податків. Як було з'ясовано, листівки були скинуті 17 жовтня 1938 р. після 11 годин з зарубіжного літака, який летів вздовж державного кордону від Тячева у напрямі Хуста. Скинуті листівки потрапили на вільну територію і на недоступні місця тутешнього району і потрапили у більшості випадків у руки громадян руської національності, які проживають окремо вздовж чехословацько-румунського кордону. Населення на зміст не реагує»⁴⁸.

Соціально-економічне становище Закарпаття особливо погіршилося після того, як у ході Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. від краю були відібрані і передані Угорщині міста Ужгород, Мукачево, Берегово з прилеглими до них районами. За підрахунками М. Болдижара «від Підкарпатської Русі... було відібрано територію площею 1523 квадратних кілометри. На цій території знаходилось 97 населених пунктів і 26056 будинків. У них проживало 173 233 чоловік, з яких 164 370 громадян Чехословаччини та 9963 чол. інших»⁴⁹. Про важке становище закарпатських селян писав голова американської делегації в краї русофіл О. Геровський: «...Руські селяни жили в такій нужді, що її важко навіть описати. Там був вічний голод, вічне недоїдання. Там ми бачили молодих людей, яким було вже вісімнадцять років, з великими головами і малими тулубами, як у дванадцятирічних дітей, блідих і слабких. Коли ми їх питали, чому вони не ростуть, відповідь була завжди одна і та ж: як мені рости, коли я не бачу хліба? Коли ми їхали по Карпатській Русі, був місяць травень. До нового врожаю було ще далеко. Ми ходили по хатах і дивилися в комори. Ми просили людей показати нам, які в них запаси. У більшості випадків у них вже не було нічого, крім невеличкої купки напівгнилого картофеля»⁵⁰.

Нелегшим було становище й румунської національної меншини в Чехословаччині. На це звертав увагу міністр закордонних справ Румунії Н. Петреску-Комнен, який був переконаний, що «новий уряд (Августина Волошина – Авт.) обходить румунів при постачанні» та «обтяжує їх культурне та релігійне життя»⁵¹. В іншому повідомленні йшлося про те, що «новий уряд обходить їх (карпато-руських румунів – Авт.) під час продовольчих акцій, ускладнюючи їхнє культурне та релігійне життя. Новий порядок викликає у них пересторогу. Тож бажано, щоб відбулися зміни і румуни були долученими до

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Вегеш М. М., Горват Л. В. Названа праця. С. 9.

⁴⁹ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993. С. 100.

⁵⁰ Вегеш М. Промисловість, сільське господарство і торгівля Карпатської України наприкінці 30-х років. *Проблеми історії, філософії і літературознавства України* (Наукові записки вчених Ужгородського державного університету). Випуск 1. Ужгород, 1996. С. 92.

⁵¹ Пагіря О. Названа праця. С. 353.

місцевого управління та представленими у соймі. Міністерство закордонних справ дозволяє собі просити, щоби прем'єр-міністр Підкарпатської Русі ласкаво звернув на це увагу»⁵².

Неспроможність вирішити продовольчу проблему власними силами змусила уряд А. Волошина шукати допомоги за кордоном. Однією з таких країн, причому однією з небагатьох, була Румунія. В. Шандор пригадував, що уряд Карпатської України найчастіше зустрічався з платіжними труднощами, адже «партнери давали нам свій товар: Німеччина – машини, Мадярщина – сільськогосподарські продукти, які нам не дуже були потрібні, бо мали змогу одержати по дешевшій ціні від Румунії»⁵³. 8 листопада 1938 р. «Нова свобода» повідомляла, що А. Волошин домігся від Праги «виділення нашому урядові дальшої суми на закуп 500 вагонів кукурудзи з Румунії. Накуп уже переведений і до станції Гальмеї від'їжджає комісія для перебрання вже наладованих вагонів»⁵⁴. 14 листопада 1938 р. спеціальна делегація прибула до Румунії, щоб «з'ясувати подробиці постачання кукурудзи для Карпатської України. Кукурудза з закуплених владою 500 вагонів поступає на румунські станції Гальмею і Сату Марє безперервно, а звідти автоколонами перевозиться до відповідних міст на Підкарпатті. Так кількість, як і якість кукурудзи контролюється представниками Карпатської держави. Кукурудзи буде досить, а головно – населення не буде більше примушене купувати гнилу чи тухлу кукурудзу»⁵⁵.

7 грудня 1938 р. в колонці редактора газети «Нова свобода» була опублікована стаття «За мирне співжиття з сусідами», у якій констатувалося, що 6 грудня «був пропущений через Польщу перший транспорт кукурудзи з Румунії, де наша влада закупила її кількість... Дружня Румунія виявила до нас вірність, якої ми не забудемо. В пору великого напруження боротьби за нашу незалежність ця держава під проводом свого мудрого короля протягнула свою приятельську руку, чим допомогла нам пережити й перемогти найтяжчу добу. З братньою Румунією в нас і надалі залишаться найкращі добросусідські відносини, бо на їх приятельство ми відповімо щирістю та співпрацею для добра наших держав»⁵⁶. Закарпатська делегація, яка побувала в Румунії, звітувалася 28 грудня 1938 р. перед карпатським урядом: «Ми згодилися з одною умовою, що кукурудза не сміє бути за жадну ціну дорожча, ніж дотепер, т.є. 1 кг за 1 кч., щоби населення не мало жодних скарг і нарікань у цьому напрямкові... щоби кукурудзи було достатком для населення»⁵⁷. Великий фактичний матеріал із цього приводу міститься в щоденнику В. Ґренджі-Донського⁵⁸. «Доставка товарів, – писав В. Шандор, – ішла головно з Чехії та Румунії. Товар з Румунії перевозили військові вантажні автомобілі. Мости в прикордонних районах Румунії, звичайно, були дерев'яні та вузькі, не витримували тягару, тому треба

⁵² Там само. С. 354.

⁵³ Шандор В. Названа праця. С. 191.

⁵⁴ Нова свобода. 1938. 8 листопада.

⁵⁵ Там само. 17 листопада.

⁵⁶ Нова свобода. 1938. 17 листопада.

⁵⁷ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 76. Арк. 49.

⁵⁸ Ґренджа-Донський В. Названа праця. С. 80, 96, 114, 147.

було їх переробляти або будувати нові... Разом з представником Міністерства народної оборони в Празі, Шандорові прийшлося вести в румунському посольстві відповідні переговори, бо розходилося про вступ чужої армії на румунську територію, з чим був зв'язаний цілий ряд проблем»⁵⁹.

18-20 лютого 1939 р. в Празі проходили торговельні переговори Чехословаччини з Румунією, у яких Карпатська Україна була представлена В. Шандором. У своїх мемуарах він пригадував: «Більшість учасників конференції були тої думки, що, незважаючи на зменшену територію Чехословаччини, вартість цілого договору з Румунією на поточний рік не повинна перевищувати суму 120 млн. корун. М. Бабота у Міністерстві господарства в Хусті навів такі числа необхідних товарів і можливих поставок Румунією: 1) 2 500 вагонів кукурудзи, з чого Румунія може поставити 1 500; 2) 600-700 вагонів олійних рослин, з чого Румунія може поставити 500 вагонів; 3) бензин і нафта залишаються в попередній кількості»⁶⁰. 24 лютого 1939 р. в Прагу прибула румунська делегація, до якої входили представники Національного банку, Міністерства закордонних справ та Міністерства господарства і торгівлі. «У триденних нарадах, – писав В. Шандор, – вирішено і прийнято торговельну сторону справи. Осталось ще вирішити збірне мито, контингенти та префекційне мито (цпо). Ми дістали від Румунії кукурудзу по дешевшій ціні, ніж та, яку нам продавала Мадярщина. Під час переговорів румунські представники звернули увагу на те, що мадяри відмовляли їх від заключення з нами торговельного договору, мовляв, у Карпатській Україні сильна українська пропаганда проти Румунії за Буковину»⁶¹.

28 січня 1939 р. чехословацька прес-служба у Женеві з приміткою «терміново» повідомляла Міністерство закордонних справ ЧСР у Празі про позицію Румунії та Польщі щодо Карпатської України: «Журналіст часопису «Petit Parisien» Поль дю Бош, акредитований у Лізі Націй, отримав повідомлення напряду від румунського міністра закордонних справ Григоре Гафенку (очолював міністерство закордонних справ Румунії з 1 лютого 1939 до 3 липня 1940 рр. – Авт.), з яким він добре знайомий після спільного перебування в Парижі, таку інформацію про польську політику: 1. Полковник Бек пропонував Румунії створити іншу вісь, на чолі якої стояла б Італія, до складу якої входили б Італія, Угорщина, Румунія та Польща. Румуни відмовилися, зауваживши, що взяли б участь у цій акції за умови, що Італія сама проявить ініціативу і наглядно очолить усю акцію. Сама Румунія відмовляється, щоби хтось висував її вперед, аби вона відповідала за інших. 2. Румунія дорікає Польщі за те, що такою політикою, особливо щодо ЧСР, вона спричинила падіння та колапс безпекової системи в Центральній і Східній Європі, тож тепер Румунія опинилася в досить складній ситуації. 3. Інтереси Румунії та Польщі близькі тільки в українському питанні, де обидві країни бачать у планах створення Великої України небезпеку для себе. Тому Румунія не хоче відмовлятися від співпраці з Польщею. 4. Згідно з Гафенку, Польща бачить в існуванні вільної Карпатської України смертельну

⁵⁹ Шандор В. Названа праця. С. 196.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Там само. С. 197.

небезпеку для себе і скористається зручною можливістю зруйнувати цю українську державу. Гафенку розраховує і на втручання в Карпатській Україні польського війська, якщо буде така нагода. **Румунія не хоче брати участі в таких авантюрах».** Пан дю Бош прийшов повідомити цю інформацію особливо у зв'язку з останнім пунктом»⁶².

Коли ж Румунія змінила своє ставлення до Чехословаччини і Карпатської України? П. Стерчо, ввівши до наукового обігу на той час нові документи, вважав, що румунський міністр закордонних справ Г. Гафенку в розмові з німецьким послом в Бухаресті В. Фабріціусом заявив 10 лютого 1939 р., що Румунія «вже не так сильно заінтересована збереженням існування Карпатської України, як було раніше, бо і так не має шляхів для сполуки з Прагою і Німеччиною... Тільки час покаже, чи ця держава на довшу мету втримається»⁶³. Однак Румунія до кінця виконувала союзницькі зобов'язання щодо Чехословаччини. Доказом цього є і підписання договорів про поставки кукурудзи в гірські райони Закарпаття. Проте це не свідчило про втрату румунським урядом інтересів до Чехословаччини. Як тільки стало зрозуміло, що ЧСР перестала існувати як держава, Румунія висунула свої вимоги до Угорщини. Посол останньої в Румунії Л. Бардоші повідомив міністра закордонних справ Угорщини І. Чакі, що 16 березня 1939 р. Г. Гафенку «послався на свої попередні повідомлення про те, що румунський уряд ще до останніх подій змінив свою позицію, яку він займав в Галаці в питанні про Русинську область. Румунія також має свої інтереси на русинські території. Це відноситься до прикордонних сіл, населених румунами, і до території, через яку проходить залізнична лінія Мараморош-Сигіт-Коломеа»⁶⁴.

14 березня 1939 р. А. Волошин проголосив самостійність Карпатської України: «Громадяни й громадянки Карпатської України! Рішенням словацького сойму була проголошена незалежність Словаччини. Тим була змінена й міжнародна ситуація Карпатської України, яка рішенням нашого Сойму буде ще офіційно проголошена незалежною державою. До остаточного рішення Сойму наша влада вже тепер цю нашу незалежність проголошує. Склад уряду Незалежної Карпатської України такий: Прем'єр – Др. Августин Волошин; заграничні справи – Юліян Ревай; внутрішні справи – Др. Юрій Перевізнюк; господарство – Степан Клочурак; фінанси й комунікація – Др. Юлій Брацайко; здоров'я й соціальна опіка – Др. Микола Долинай»⁶⁵. Того ж дня А. Волошин надіслав телеграму міністру закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропу, у

⁶² Пагіря О. Названа праця. С. 456.

⁶³ Стерчо П. Названа праця. С. 205-206.

⁶⁴ Дет. див.: Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938-1939 рр. у загальноєвропейському історичному контексті. Т. 1. Ужгород: Колір Принт, 1997. С. 43; Вегеш М., Горват Л. Українці Румунії (Мараморощини): проблеми соціально-економічного та політичного розвитку (1918-1944). Ужгород, 1997; Вегеш М., Марина В. Румунія і Карпатська Україна (Особливості політичного розвитку і співробітництва). *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української державності» (Ужгород, 11-12 березня 1994 року). Ужгород, 1995. С. 48-60.

⁶⁵ Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 1. Карпатська Україна. Документи і матеріали / Упорядники – О. Д. Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря; редакційна колегія: М. А. Попович (голова), О. Д. Довганич (заст. голови), М. М. Вегеш, М. В. Делеган, В. К. Дрогальчук, О. М. Корсун, І. Ю. Коршинський, О. Ю. Кучерява, О. М. Пагіря, С. Д. Федака; редактор Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2009. С. 276.

якому повідомляв: «В імені Уряду Карпатської України прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої самостійності під охороною Німецького Райху»⁶⁶.

Представникові при уряді Чехословаччини В. Шандору було запропоновано «виконати акт незалежності в Празі, а ми тут зробимо, що буде треба»⁶⁷. В. Шандор також повідомив дипломатичну місію США в Празі з проголошенням незалежності Карпатської України: «Після того, як Словаччина проголосила повну незалежність, Чехо-Словацька республіка перестала існувати. Тому Карпатська Україна проголосила себе повністю незалежною на основі Мюнхенських рішень, які торкаються права самовизначення карпато-українського народу, так само як і завдяки Віденському арбітражу. Карпато-український народ жадає Вождя німецької нації та уряд німецької держави не відмовити у виявленню суверенного захисту незалежності Карпатської України»⁶⁸.

На прийняття такого рішення, безперечно, вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема проголошення самостійності Словаччиною і вторгнення угорських військ на територію Карпатської України. Названі фактори свідчили про державний розпад ЧСР. Шістьом засіданням Союму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України.

Серед 32-х послів Союму Карпатської України був також Грігоре Мойш (Григорій Теодорович Мойш. 1894-1961). 12 лютого 1939 р. його обрали послом від румунської національної меншини. 15 березня він брав участь у всіх засіданнях першого в історії Закарпаття українського парламенту. Після окупації Карпатської України жив і працював у Білій Церкві до жовтня 1945 р. Переховувався з родиною від радянських військ на румунському березі Тиси. У 1946 р. був висвячений у священники, а коли комуністична влада в Румунії почала гоніння Греко-Католицької Церкви, перейшов у підпілля. У грудні 1958 р. був заарештований і засуджений до 14 років ув'язнення. Помер 6 січня 1961 р. і похований у містечку Фізешу Герлій⁶⁹. Однак повернемося до опису подій 1939-го року...

Цікавий епізод зафіксував у своїх спогадах В. Гренджа-Донський: «Мало хто знає, але мені відомо, що прем'єр Волошин телефонно сполучився з королівським урядом Румунії. Хто був на другому боці телефону – не знаю; але прем'єр мусів говорити з дуже відповідальним діячем. Говорили приблизно в тому сенсі, що закарпатські українці не бажають сплинутися з Мадярщиною, теж ані до Польщі ніхто з нас не бажає. Тому з огляду на те, що бессарабські і

⁶⁶ Там само. С.

⁶⁷ Шандор В. Споми́ни. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996. С. 269.

⁶⁸ Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 1. Карпатська Україна. Документи і матеріали / Упорядники – О. Д. Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря; редакційна колегія: М. А. Попович (голова), О. Д. Довганич (заст. голови), М. М. Вегеш, М. В. Делеган, В. К. Дрогальчук, О. М. Корсун, І. Ю. Коршинський, О. Ю. Кучерява, О. М. Пагіря, С. Д. Федака; редактор Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2009. С. 277.

⁶⁹ Довганич О. Грігоре Мойш (1894-1961). *Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії.* У двох томах. Т. 2. Ужгород: ПРАТ «Видавництво Закарпаття», 2010. С. 225-226.

буковинські наші брати знаходяться в Румунії, Карпатська Україна є охотна приєднатися до Румунії на основі деяких автономних прав... Хай уряд королівської світлості пошле людей на переговори і хай уряд Румунії забезпечить військову охорону наших кордонів перед малярською агресією. За які-небудь дві години прийшла від румунського уряду негативна відповідь. Румуни повідомляли, що, мовляв, Берлін заборонив їм мішатися до тієї справи»⁷⁰. Про спробу А. Волошина полегшити відступаючим січовикам прихильність Румунії писав В. Шандор: «Авторові споминів невідомо, чи уряд Карпатської України уклав з урядом Румунії угоду (мабуть, ні), щоб у випадку критичної ситуації Румунія приймала наших людей як приятелів, а не як ворогів. Недоброзичлива поведінка румунських органів влади дивує тим більше, що Румунія була спільно з Чехо-Словаччиною членом Малої Антанти, а з Малярщиною вона постійно перебувала і досі є не в дуже приятельських відносинах»⁷¹. Ю. Химинець теж вважав, що «після нападу угорських військ на Карпатську Україну А. Волошин звернувся 14 березня 1939 р. до румунської влади з проханням, щоб на випадок потреби Румунія дала право азилу для війська Української національної оборони. Румунський уряд погодився»⁷².

Як насправді приймали відступаючих січовиків на румунській території? З цього приводу існують різні думки. 17 березня 1939 р. рештки загонів оборонців Карпатської України залишили територію краю. Є. Стахів, учасник подій, писав, що вони «були розбиті морально, голодні, брели пригнічені, близько 600-700 бійців. Перейшли біля Мараморош-Сиготу вранці, о 5-й годині, у суботу 17 березня 1939 р.»⁷³. Румунські власті їх передали угорцям. Поручник Карпатської Січі О. Волянський писав, що румуни передали угорцям 273 чоловік, у тому числі шість старшин⁷⁴. Коломийський журнал «Жіноча доля» повідомляв: «Волошин звернувся за поміччю до румунського уряду», проте, вважала редакція, «помочі... не було ніякої»⁷⁵. Названий журнал сам наводить матеріали, які суперечать зробленому висновку. Його редакція одержала кілька листів від січовика Бурі-Воскресенського, у яких він детально описав події, що передували еміграції за кордон. Автор розповів про те, як опинився в зайнятому румунами Великому Бичкові, а потім в Сигеті. «Румунська влада ставилася до збігців людяно і прихильно», – заявив Буря-Воскресенський⁷⁶.

«Коли головні частини січовиків відступили через Буштино до Бичкова, що вже знаходився в руках угорських терористів, – пригадував інший учасник подій, – вони на світанку 18 березня 1939 р. зі зброєю перейшли на румунську територію. Тут їх чекали трагічні події. Після роззброєння 273 січовиків і 10 старшин румунські вояки передали їх угорським терористам у Бичкові... Відділ січовиків (15 чоловік), що пробився на румунський бік біля Тячева, угорські

⁷⁰ Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 195.

⁷¹ Шандор В. Названа праця. С. 346.

⁷² Химинець Ю. Тернистий шлях до України. Ужгород: Гражда, 1996. С. 108.

⁷³ Стахів Є. Спогади колишнього січовика. *Закарпатська правда*. 1990. 24 березня.

⁷⁴ Волянський О. В обличчі малярського наступу. *Карпатська Україна в боротьбі*. Відень, 1939. С. 114.

⁷⁵ Жіноча доля. 1939. Ч. 9-10.

⁷⁶ Там само. Ч. 4.

терористи розстріляли на мості, а трупи поскидали в Тису»⁷⁷. Подібне зафіксував у своєму щоденнику В. Гренджа-Донський: «Галичани після погрому перейшли Тису, кордон Румунії, там їх румуни ограбили, побили і видали мадярам»⁷⁸. Чому ж так жорстоко поступили румуни? Ю. Химинець вважав, що «сталася прикра несподіванка, спричинена наклепами тікаючої з Карпатської України чеської адміністрації і військових, які характеризували січовиків як злодіїв і терористів. Внаслідок цього румуни змінили своє ставлення до Карпатської Січі»⁷⁹.

Один із найавторитетніших істориків національно-визвольних змагань закарпатських українців у 1938-1939 рр. П. Стерчо, загалом високо оцінюючи співчутливе ставлення Румунії до Карпатської України, разом з тим, відзначав: «... Румунія була, на жаль, самотнім винятком також і з гіршої сторони. Вона ж бо була самотньою державою, яка видала мадярам відступивших на її територію карпатських січовиків, які зложили були зброю і, згідно з постановами міжнародного права, мали бути інтерновані на терені Румунії, але не сміли бути повернені в руки другої ворогуючої сторони, Мадярщини. Тому Румунія відповідала за життя сотень розстріляних мадярами карпатських січовиків, які були повернуті, ніби помилково, як пізніше Румунія виявляла. Це тим більше ускладнювало ситуацію, що карпатські січовики, зокрема оборонці столиці, не мали іншого шляху вибору. Шлях на Словаччину був можливий тільки на відтинку на захід від Сваляви»⁸⁰. Таке ставлення румунів до відступаючих січовиків було прикрою несподіванкою ще й тому, що саме Румунія вважалася найбільш надійним союзником Чехословаччини. «Коли б Румунія нам допомогла харчами та зброєю, – дещо наївно запевняв В. Гренджа-Донський, – то багато води потекло б долі Тисою до повної мадярської окупації гуцульських сіл»⁸¹.

Набагато кращим було ставлення до чехословацьких військових, які, залишаючи Карпатську Україну, теж опинилися на території Румунії. Сучасний український дослідник О. Пагіря вперше ввів до наукового обігу численні звіти і свідчення чехословацьких солдатів і офіцерів, які детально описали своє перебування в цій країні. Із звіту підполковника Ф. Вацлавека стає зрозуміло чому полки чехословацької армії відходили саме в бік румунського кордону: дорога на Сваляву була під загрозою з боку угорського війська. Вищеназваний офіцер звітувався, що «протягом усієї подорожі як у Румунії, так і в Югославії нас скрізь добре приймали, ділилися різними харчами та напоями»⁸². Франтішек Грубий та багато його колег добиралися до Румунії потягом: «До Сигота в Румунії ми приїхали о 8 год. і були розселені по місту»⁸³. Войтех Слега зізнався, що «при переїзді через Румунію та Югославію нас скрізь натхненно

⁷⁷Химинець Ю. Названа праця. С. 109.

⁷⁸Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 371.

⁷⁹Химинець Ю. Названа праця. С. 108.

⁸⁰Стерчо П. Названа праця. С. 206.

⁸¹Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 266.

⁸²Пагіря О. Названа праця. С. 537.

⁸³Там само. С. 551.

вітали і надавали продукти безплатно»⁸⁴. Щось подібне читаємо в звіті Вінцента Коваржіка: «Румуни прийняли нас по товариськи, надали нам у всьому допомогу і гостинці...»⁸⁵. Франтішек Паначек також підтвердив, що «дорогою як у Румунії, так і в Югославії нам надавали їжу та запаси в дорогу, з нами поводитися лояльно»⁸⁶.

Ще раніше територію Карпатської України покинув її президент Августин Волошин та окремі члени його уряду. «У зв'язку з окупацією угорськими військами Закарпатської України, – розповідав А. Волошин під час допиту в Лефортові 24 травня 1945 р., – я втік в м. Прагу за маршрутом: із Хуста в Клуж (Румунія)-Темешуара (Румунія). Потім поїхав в Югославію – в Белград, де пробув 4 дні. Із Белграда поїхав до м. Загреб, де пробув 7 днів. З м. Загреб переїхав до курортного містечка Югославії Цирквениця, де пробув 11 днів. Опісля знову повернувся в м. Загреб і звідти через м. Відень переїхав в м. Берлін, де пробув півтори місяця. З Берліна поїхав до Праги в травні 1939 р.»⁸⁷. Карпатську Україну також покинули Ю. Ревай, А. Штефан, С. Росоха, І. Рогач, В. Комаринський та ін.

А. Волошин на світанку 16 березня виїхав до Великого Бичкова, де він востаннє в житті провів богослужіння на рідній землі, дізнався про падіння Хуста. Пізно ввечері 16 березня міст через Тису перетнули у складі колони відступаючих чеських вояків і чиновників кілька автомобілів, на яких їхали урядовці Карпатської України, серед них і машина, що везла А. Волошина у супроводі його давнього друга і багаторічного сподвижника А. Штефана⁸⁸.

23 березня 1939 р. префект Мараморощини повідомляв коменданта жандармерії у Клужі Геріта, що «16 березня 1939 р. приїхав у Румунію колишній прем'єр-міністр уряду Карпатської України д-р Волошин з іншими міністрами. Вони залишили в префектурі Сигету дві малі машини «Аеро», просячи нас їх залишити в себе. Одна з машин в доброму стані і може бути використана жандармерією. Враховуючи, що А. Волошин покидає наше місто, маємо честь і просимо Вашого дозволу, щоб вирішити що робити з цими машинами: залишити собі, чи передати їх військовим»⁸⁹. Того ж дня префект повідомляв митну службу в Сигеті, що в місцевій префектурі «знаходиться машина НР 15581, залишена урядом Волошина. Машина рахується приватною власністю політичної організації (УНО – Авт.), очолюваної М. Туликом (УНО очолював Ф. Ревай – Авт.). Однак вони є втікачами з Карпатської України, тому на нашій території втратили права на машину. Ми будемо нею користуватися до тих пір, поки ця проблема не буде вирішена»⁹⁰. Останній документ, який пощастило віднайти в Державному архіві Бая-Маре, стосується повідомлення митниці Сигета до префекта за 23 березня 1939 р., у якому ставилося єдине питання: «Що

⁸⁴ Там само. С. 553.

⁸⁵ Там само. С. 559.

⁸⁶ Там само. С. 655.

⁸⁷ Центральный архив Министерства государственной безопасности РФ. 11, Н-17681, л.11-12.

⁸⁸ Федака С. Августин Волошин. Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії. У двох томах. Т. 2. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 146.

⁸⁹ Arhivele de Stat Maramures. Fond Prefectura. Act. 33/5148. 1939.

⁹⁰ Ibid.

Ви зробили з машиною М. Тулика?»⁹¹. Відомо, що А. Волошин і окремі члени його крайового уряду успішно перетнули кордон Румунії і їх щиро прийняла Югославія.

Із вищесказаного може скластися враження, що Румунія негативно віднеслася до втікачів із Карпатської України. Однак таке враження було б занадто однозначним і прямолінійним. Архівні документи свідчать про протилежне: «У березні 1939 р. в Мараморощині, як і по всій країні, багато людей були солідарні з Чехословацькою республікою, захопленою Угорщиною. Робітники Сигета, Бая Маре були пройняті симпатією до чехословацьких біженців, які були змушені покинути свою країну. Наприклад, Йозеф Бело пішов у Сигет збирати людей, щоб прийняти біженців на румунській землі»⁹². Префект Марамороша у своєму рапорті в клузьку резиденцію звітувався про проведену роботу під час розміщення біженців з Карпатської України в Сигеті⁹³. Особливо втікачам із Закарпаття допомагали українські організації та товариства Румунії.

---

⁹¹Ibid.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid.